

Hämeen juurilla

Hämeen käräjät I. Hämeen ristiretki 750 vuotta 1999. Toim. Jukka Peltovirta. Hämeen Heimoliitto ja Emil Cedercreutzin Säätiö. Hämeenlinna 2000. 310 s.

■ Hämeen ristiretken 750-vuotisen muiston juhlistamiseksi Hämeen Heimoliitto järjesti Hämeen linnassa syksyllä 1999 historiaseminaarin, ”Toiset Hämeen Käräjät”. Seminaarin esitelmät kohdistuivat Hämeen vanhimpaan historiaan, Hämeen ristiretkeen, aikaan ennen sitä ja sen jälkeen. Seminaari sai valtavan suosion, mikä on jälleen todiste siitä, että – uusimman poliittisen historian ohella – myös varhishistoria ja keskiaika kiinnostavat palavasti historiaa harrastavaa suurta yleisöä. Itse sain olla todistamassa samasta innosta Harjavallassa keväällä 2000 pidetyssä Satakunnan historiaseminaarissa.

Hämeen Käräjien järjestäjät ovat historian harrastajien iloksi kiitettävästi hoitaneet seminaarin saaton, julkaisseet esitel-

mät komeana kirjana, ja vielä niin, että kaksi keskeistä esitelmää, Hämeen muotoutumista ennen ristiretkä ja itseään ristiretkä käsittelevät, on laajennettu ja jalostettu uutta luoviksi tieteellisiksi tutkimuksiksi.

Piispa Juha Pihkala ja professori Viljo Rasila tuovat alkupuheenvuoroissaan esiin hämäläisiin liitetyn tunnetun hitauden historianfilosofisessa katsannossa, sisällöltään ennen muuta huolellisena harkitsevuutena ja sitkeänä pitäytymisenä sisäistettyihin, hyväksi havaittuihin periaatteisiin ja perinteisiin. Tässä voi olla paljonkin arvokasta muistettavaa nykyajan nopeasykkeisessä, lyhytjänteisessä, tehokkuutta tavoittelevassa elämäntavassa, jossa suuria muutoksia tapahtuu rasittavan nopeasti. Historiaan tukeutuen Rasila muistuttaa vaurauden ja jatkuvan kasvun tavoittelun tasapainosta luonnon kanssa.

Paras esimerkki pitkäkestoisesta, suorastaan hitaan jähnaavasta mutta juurevasti perustaa luoneesta kehityksestä on itse Hämeen ja hämäläisyyden synty ja kehitysvaiheet. Professori Unto Salo tarkastelee kirjan laajimmassa, parisaatasivuisessa tutkimuksessa nimen ja käsitteen Häme, sen tarkoitteen ja sisällön kehitys-

tä noin kolmen vuosituhannen aikana. Salo on monissa yhteyksissä jo 1960-luvulta lähtien tutkinut Hämeen ja Satakunnan kulttuurien ja maakuntien alkua ja perimmäistä olemusta. Nyt hän luo ikään kuin synteesiä mutta liittää mukaan tavattomasti uutta aineistoa ja uusia johtopäätöksiä, etupäässä omia löytöjään ja havaintojaan. Lisäksi hän hyödyntää tarkasti viime vuosikymmenien varsin runsasta varhais- ja keskiajan tutkimuksen satoa.

Salon tutkimusotteelle on ominaista yhteyksien ja analogioiden osoittaminen, mikä perustuu suureen lukeneisuuteen, tutkittavan alueen vahva tuntemus, varhishistorian kaikkia lähdeaineistoja hyödyntävä argumentointi ja kaikkeen tähän perustuva vaikutus- ja syy-yhteyksien pohdinta. Salo ei kaihda rohkeita päätelmiä mutta ilmaisee yleensä niihin liittyvän varauksellisuuden. Arkeologiseen perusrunkoon hän kytkee varsinkin kieli- ja nimiaineksen tulkintaa mutta käyttää myös perimätietoa ja asiakirjoja. Vahvuutena monilähteisessä tutkimuksessa on se, että lähteet ovat syntyneet toisistaan erillään ja ovat näin riippumattomia toisistaan. Ongelmana on usein tietojen tulkinnallisuus,

epävarmuus ja varsinkin ajoitusten epämääräisyys. Salo käyttää vakavasti otettavaa kielen ja nimistön tutkimusta hyväkseen mutta tulkitsee runsaasti myös itse paikannimiä ja kielenaineiksia todisteiksi varhaishistorian ilmiöistä. Tässä hän tukeutuu vahvaan intuitiiviseen vaistoonsa, tulkinnat ovat yleensä sangen kekseliäitä ja uskottavia mutta usein myös vähintään hypoteettisia. Nimien etymologointi yksittäisinä esiintyminä on monesti epävarmaa; varmuutta tuo tulkintaan nimen tarkastelu osana nimityyppiä, siis kaikkia samakantaisia nimiä ikään kuin ilmiönä. Tällaiseen metodiin perustuvaa tutkimusta on Hämeen ja Satakunnan nimistöstä vain vähän käytettävissä. Ehkä Nimitoimistossa säilytetävistä nimistöaiheisista pro gradu -tutkielmista olisi ollut jonkin verran apua.

Salon vanhin Häme, ”Alku-Häme” eli *Sämä/Hämä*, oli saamelaisten kivikaudelta rautakaudelle asuttama sisämaa Kokemäenjoen ja Kymijoen vesistöalueilla. Salo kannattaa Jorma Koivulehdon nimitulkintaa, jonka mukaan nimen Häme lähtökohtana on kanta-germaaninen ’tummaa’ merkitsevä sana *sämä*, eli asukkaat olivat tummia nimenomaan rannikon, Suomen, sen suomalaisten asukkaiden näkökulmasta ja heihin verrattuna. Rannikon suomalaisväestön muotoutumisessa oli vahva vaikutus eriaikaisilla muutoilla lännestä ja etelästä alkaen vasarakirvesväestöstä pronssi- ja roomalaisen rautakauden germaanimuuttoihiin. Saamelaiseen alkuväestöön viittaa nimenomaan arkeologinen kult-

tuuri, ns. lapinrauniot, joista ei ole selvää jatkuvuutta varsinaiseen kalmistokulttuuriin. Saamelaisiin viittaavat myös saamelaisperäinen paikannimistö, jota Salo käsittelee laajemmin kuin aikaisemmin, ja runsas asutustarinasto. Salon mukaan valtaosa saamelaisista vetäytyi pohjoiseen, mutta osa jäi ja suomalaistui. Jatkuvuutta on havaittavissa yksittäisissä haudoissa. Salon perustelut Hämeen vahvasta alkuperäisestä saamelaisasutuksesta ovat näin koottuina ja esitettyinä vakuuttavat. Saamelaisperäisen nimistön runsautta ei ole syytä epäillä vaikka vasta typologinen tutkimus toisi tähän tärkeään asiaan lopullisen varmuuden.

Satakunnan ja Hämeen suomalaisasutuksen synnyssä Salo kannattaa perinteistä käsitystä muuttoliikkeestä ja uudisasutuksesta rannikolta sisämaahan vuoden 300 tienoilta lähtien. Saamelainen ”Alku-Häme” alkoi muuttua suomalaiseksi ”Muinais-Hämeeksi”. Samalla *Hämään* muuttaneet suomalaiset saivat nimen hämäläiset kun taas nämä alkoivat käyttää saamelaisina pysyneistä, lähierämaihin asettuneista saamelaisista nimitystä lapit eli lappalaiset.

Salo perustelee uuden asutuksen ja kulttuurin synnyn kiistämättömästi arkeologisella todistusaineistolla. Tärkeä näkökohta on esim. se, että jos kysymys olisi ollut uusien kalmistojen leviämisestä vanhan väestön keskuuteen, miksi ne eivät iskostuneet käyttöön koko laajalle järviolueelle vaan rajoittuivat sangen suppealle alalle. Tästä Häme alkoi rautakauden kuluessa tiivistyä ja

laajeta etupäässä sisäisen ekspansion tuloksena. Tietysti alueelle saatettiin yhä myös muuttaa. Salo kiinnittää huomiota samanaikaiseen rannikon Suomen supistumiseen Karjaan ja Laitilan väliselle rannikolle. Taustaksi Hämeen ekspansiolle Salo piirtää seikkaperäistä uutta kuvaa Hämeen osallistumisesta turkisrikkauksillaan laajoihin kaupallisiin ja poliittisiin yhteyksiin Kaakkois-Euroopassa rautakaudella jo ennen viikinkiretkiä.

Salolla on käytettävissään vain vähän nimistöevidenssiä valaisemassa muinaisen Hämeen nykyasutuksen syntyä ja leviämistä. Sekä Hämeen ja Satakunnan että edelleen Savon ja Karjalan asutuksen synnyssä on perusteellisella, kaikkeen nimiainekseen perustuvalla tyyppitutkimuksella, nimityyppien levinnän kartoituksella, vielä paljon annettavaa. Historiallinen nimistöntutkimus ei syystä tai toisesta ole saanut vastakaikua nuorten nimistöntutkijoiden keskuudessa niin ettei tämänkaltainen tieto ole viimeisten 10–15 vuoden aikana juuri lisääntynyt. Paitsi että tutkimus olisi tieteellisesti mitä tärkeintä Suomen synnyn valaisemisessa, tuntee myös historiasta viehättynyt yhteiskunta kiinnostusta nimien alkuperän arvoituksia kohtaan.

Kolmas vaihe Hämeen kehityksessä, maakuntien syntyprosessi, alkoi viikinkiretkien luomien yhteyksien myötä. Siihen liittyy Satakunnan eriytyminen muinais-Hämeestä omaksi aluekokonaisuudekseen. Maantieteellisen sijaintinsa nojalla läntinen osa muinais-Hämeestä orientoitui ja

tuli sisä-Hämettä tiiviimmin kytketyksi läntisiin yhteyksiin, erityisesti nousevaan Sveariikkiin. Läntinen osa Hämeestä ja vanha Kalanti tulivat kytketyksi ”satakuntana” svealaisvaltakunnan sotalaitosta ylläpitävään hallintojärjestelmään, hundare- eli satakuntalaitokseen. Satakunta orientoitui länteen ja sai kristinuskonkin sutjakammin kuin sydän-Häme, joka suuntautui etelään ja itään ja joutui vuosisataiseen vastakohtaisuuteen nousevan Novgorodin kanssa. Salo ottaa realistisesti kantaa myös muinaislinnojen, hopea-aarteiden ja aarteettomuuden problematiikkaan. Voidaanko tulkita jopa niin, että toisin kuin Satakunta Häme pyrki omaksi ”riikikseen” omine kuninkaineen ja linnoineen tapellen niin varjageja, Novgorodia ja karjalaisia kuin kristinuskon tuojiakin vastaan mutta ei lopulta yksin kestänyt? Ja oliko Varsinais-Suomella samanlaisia mutta omia pyrkimyksiä?

Salon on luonut Hämeen ja Satakunnan juurista tavattoman hienon synteetin, jossa kaikki keskeiset yksityiskohdat tuntuvat lokahtelevan paikoilleen. Kaiken matkaa tulee esiin tärkeitä havaintoja, mm. siitä, miten kristinuskon omaksuminen merkitsi organisatorisen yhdentymisen syvenemistä pitäjä- ja maakuntatasolla. Esityksessä on vahva punainen lanka, joskin sen seuraamista saattaa häiritä runsas rönsyily sivupoluille ja niihin liittyvät detaljit ja johtopäätökset, joissa on paljon uutta ja omaperäistä asiaa ja jotka saattavat innostaa myös vastaväitteisiin. Sellaisia voivat olla mm. päätelmät Hämeen ”turuista”, Kar-

jalasta satakuntana Kymmene-älvin ym. tulkintoineen, Kokeman saaresta, sen peräti 1000-luvulle ajoittuvasta kirkosta (miksi siitä ei tullut Nousiais-ta?) ja Satakunnan mariankirkkoista, Ryti-nimistä ym. Tulkinat eivät ole kuitenkaan perusteettomia ja nekin vievät tutkimusta eteenpäin.

Mauno Jokipii on pitänyt vanhaa rakkauttaan keskiaikaan kaiken aikaa vireillä, nyt palaamalla Hämeen ristiretkeen, josta hän jo 1965 julkaisi vahvasti empiirisen tutkimuksen. Enemmän kuin retken ajoitusta, jossa Jokipii on hyvin perustein perinteisen vuoden 1249 kannalla, Jokipii pohtii nyt retken olemusta ja merkitystä ja kytkee ne aikansa laajempiin yhteyksiin. Erityisesti hän ottaa huomioon Venäjän poliittiset olot ja paavin lähetyspoliittisen vaikuttamisen sikäläiseen kehitykseen.

Jokipiin artikkelin runkona on kuitenkin Eerikinkronikan, ristiretken päälähteen lähdekriittinen analyysi retken todellisen luonteen selvittämiseksi. Jokipii kuorii retken olemuksesta kylmästi pois kronikan siihen liittämän ritarieromanttisen kuorurutuksen. Retken ajoituksen osalta Jokipii kokoaa yhteen vuotta 1249 tukevat perustelut. Ristiretkisataman hän sijoittaa Halikonlahdelle. Jokipii pohtii myös käännytys- ja seurakuntaorganisaatiota ja retkeen liittynyttä Uudenmaan asutustoimintaa. Retken tärkeä seuraus oli se, että Novgorod menetti otteensa Hämeeseen ja valtaraja tuli Kymijoenlelle.

Akateemikko Eino Jutikkala muistuttaa, ettei Hämeessä ristiretken ja käänntymisen jälkeen luovuttu pakanallisista

pitämyksistä esim. henkilönimikäytännössä. Hauhon pitäjän julistaminen pannaan 1327, joka usein jää Sääksmäen paavillisen pannariidan varjoon, todistaa myös, ettei kirkon asiaa oltu täysin säisätetty. Jutikkala kutoo esseenomaisessa artikkelissaan ”Häme ristiretken jälkeen” taitavana synteetikkona Hämeen kehityksen keskeiset piirteet yhteen. Jutikkala pitää osoitettuna, että Hämeen linna oli sijoillaan jo 1200-luvun puolella ja että siihen kytkeytyi Varikonniemen kauppapaikka muinaiskaupunkina.

Hannes Sihvo näkee artikkelissaan keskiajan uskon ja epäuskon kamppailun jatkuvan omissa muodoissaan vielä 1800-luvun hämäläisen rahvaan uskomusmaailmassa. Sihvo käsittelee kiitoisasti, miten pakanaisuus/kansanusko ja kristillisuus/kristinuskko ja niiden välinen jännite ilmenee Aleksis Kiven *Seitsemässä veljeksessä*. Sen maantieteellis-yhteiskunnallinen näyttäjä – kuten myös Nurmijärvi ja Kiven elämänpiiri – sijoittui eteläiseen Hämeeseen. Sihvon analyysin keskeinen tulos on kuitenkin se, miten syvästi – sekä vakavasti että humoristisesti – raamatullisuus leimaa *Seitsemää veljestä*, jopa niin, että ajatus Jukolan seitsemästä pojasta lieenee syntynyt Ilmestyskirjan seitsemän enkelin vaikutuksesta.

Hämeen Käräjät I on sekä seminaarina että kirjana näyttö siitä, että meillä on vielä maakunnallisia liittoja, jotka pitävät tärkeänä ammentaa juuristamme elinvoimaa ja ymmärrystä omaan aikaamme, kulttuuriimme ja itseemme.

Jouko Vabtolta